

DARIUSZ JAROSZ–GRZEGORZ MIERNIK

A lengyel mezőgazdaság dekollektivizálásának útjai és következményei

A második világháborút követő lengyel történelemmel foglalkozó tudományos közlemények többsége felveti a termelészövetkezetek összeomlásának kérdését, amikor Władysław Gomułka hatalomra kerülésének (a Lengyel Egyesült Munkáspárt – LEMP Központi Bizottságának 8. plenáris ülészakán, 1956. október 19–21.) politikai következményeit elemzi. Beszédét – amelyben elhangzott, hogy „a további fejlődéshez szükséges eszközökkel nem rendelkező, a termelészövetkezeteket hiteltelenítő szövetkezetek feloszlását engedélyezni kell” – hasonló hangnemű határozatok elfogadása követte, ami felerősítette a kollektív gazdaságok feloszlására irányuló mozgalmat. Ennek következtében az 1956. október 30-án még 10 200 szövetkezetből 1957. március 11-re csak 1900 maradt meg.¹

Ennek a fejleménynek számos okát sorolhatjuk fel, köztük a két legfontosabb egyfelől a lengyel agrárpolitikában 1953 óta bekövetkezett változások, másfelől a parasztok spontán dekollektivizációs akciói voltak. Úgy tűnik, Sztálin halálát követően egyre erősebb meggyőződéssé vált a párt- és állami vezetés legmagasabb szintjén is, hogy általában politikai irányváltásra van szükség, és ez kiterjedt a mezőgazdaságra, szélesebb értelemben a parasztokra is. Elengedhetetlen volt a növekvő élelmiszer-elátási problémák megoldása és egyre inkább meggyőződéssé vált,

¹ Grzegorz MIERNIK: Dekolektywizacja wsi w Polsce w latach 1956–1957. In: Z. Nawrocki GMITRUK (szerk.): *Reprezje wobec wsi i ruchu ludowego (1956–1989)*. 2. k. Warszawa, 2004. 36.

hogy az aktuális agrárpolitika lefojtja a termelést. Ez a gondolat egyértelműen felülkerekedett a kollektivizálás adott eszközökkel való folytatásának ideológiai követelményével, ami láthatóan nem vetett számot a gazdasági következményekkel. A LEMP KB következő, október 29–30-án tartott ülésén a pártvezetők elismerték, hogy a kulákok elleni osztályharc egyfelől tönkre tette azok gazdaságait, másfelől felgyorsította a földek műveléséről történő lemondást, hogy ezzel könnyítsék meg a büntető jellegű adók és a kötelező kvóták teljesítését. Még ennél is súlyosabb volt, hogy az agrárpolitika más paraszti csoportokat is arra ösztönzött, hogy fogják vissza a földművelést.²

Ezen a KB-ülésen és a LEMP második kongresszusán (1957. március 10–17.) született döntés arról, hogy javítani kell a mezőgazdasági magántermelők jövedelmezőségét.³ Ezek eredményeként fokozatosan nőtt a mezőgazdaság részaránya a beruházásokban és – kevésbé következetesen – a magántermelők beruházásainak mértéke is.⁴ Emelkedett továbbá 1956-ban a vidéknek biztosított építőanyag és műtrágya mennyisége.⁵ A kötelező beszolgáltatás rendszere fokozatosan enyhült, a visszatérítés és mentességek lehetőségének növelésével.⁶ A kötelező tejbeszolgáltatás 1957. január 1-jével történő megszüntetését már 1956. augusztus 4-én bejelentették. Egyértelműen csökkent a hatóságok igyekezete, hogy a kötelező beszolgáltatás elmaradását repressziókkal torolják meg, ezt mutatta az ilyen okból megbüntetett parasztnak számának csökkenése is.⁷ Az egyéni gazdálkodók hitellehetőségeit is kedvezően változtatták meg. 1956-ban ismét lehetőség nyílt a paraszti kézben lévő földek újraértékelésére, ami lehetővé tette az ezen a téren 1949–1950-ben elkövetett igazságtalanságok orvoslását is.⁸ 1955-től ez a fordulat mutatkozott meg, szemben a németektől

² Dariusz JAROSZ: *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948-1956 a chłopci*. Wydawnictwo DiG, Warszawa, 1998. 33–34.

³ K. ROBAKOWSKI: *Chłopi polscy wobec kryzysu w spółdzielczości produkcyjnej w 1956 r.* 2. k. Państwo i Kultura Polityczna, Warszawa, 1988. 147–150.

⁴ Bożena GULBICKA: *Dochody, spożycie i akumulacja w indywidualnych gospodarstwach chłopskich w Polsce Ludowej*. IERiGZ, Warszawa, 1986. 62.

⁵ Dariusz JAROSZ: *Polityka władz komunistycznych*. I. m. 484–485.

⁶ Uo. 192–195.

⁷ Dariusz JAROSZ: *Polityka władz komunistycznych*. I. m. 228–229.

⁸ Uo. 171.

elvett földek lengyel parasztoknak történő, 1945-től zajló kiosztásának korábbi leállítással, a parasztoknak juttatott parcellák számának növekedésében, a föld értékelésében és a hitelek szabályozásában is.⁹ A földvásárlások növekvő száma is jelezte a mezőgazdasági termelés iránt megnőtt érdeklődést.¹⁰ A parasztok a termelésből származó jövedelem egyre nagyobb részét fordították eszközbeszerzésre, mindenekelőtt állatokat, ingatlant, gépeket és felszerelést, valamint földet vettek, továbbá megtakarítottak.¹¹

Végül 1956-ban, már a nyolcadik KB-ülésszak előtt különösen jelentős változások történtek a kollektivizálás sztálinista modelljében is. A KB hetedik ülészakának (1956. július 18–28.) határozata lehetővé tette, hogy a szövetkezetek megvásárolják saját traktoraikat (addig ezt csak a megyei és állami gépállomások tehették). Engedélyezték továbbá a lojális kulákok felvételét, amennyiben „a falu kedvező véleménnyel volt róluk”. A nyolcadik KB-ülésszak határozatai között egy kimondta a fejlődésképtelen szövetkezetek felszámolásának lehetőségét. A megyei gépállomások fokozatos felszámolását csakúgy, mint néhány államiét, előre jelezte felszerelésük eladása paraszti mezőgazdasági gépcsoportoknak és termelőszövetkezeteknek.¹²

Mindez megerősítette a parasztok meggyőződését, hogy a kollektivizálás beszüntetése közel van. Reményeik csak erősödtek Sztálin halálának hírére. Ezt a trendet erősítette 1956-ban az SZK(b)P huszadik kongresszusa, a KB hetedik és nyolcadik ülészaka, a poznańi felkelés véres leverése (1956. június 28.), Gomułka párttagságának helyreállítása, a magyar felkelés és a szuezi válság is.¹³ Mindez érezhető a párt és a rendőrség hangulatjelentéseiben is; ezek gondosan összegyűjtötték a kollektivizálásellenes propagandát – másként szólva főként a vidéken hallható pletyká-

⁹ A Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium Levéltára, Varsó. (A továbbiakban: AMRIGŹ.) 540/8. Jelentések mezőgazdasági földek biztosításáról.

¹⁰ A. KRZYŚCIN: Obrót ziemią w Polsce w latach 1948-1957. *Zagadnienia Ekonomiczne Rolnej*, 1959/3. 33.

¹¹ Bożena GULBICKA: i. m. 64.

¹² Dariusz JAROSZ: Między Warszawą a Wólką: studium z dziejów stalinowskiej polityki rolnej (1948-1956). *Więź*, 1996/7. 108–109.

¹³ Dariusz JAROSZ: Wieś polska w 1956 roku, „Polska 1944/45-1989”. *Studia i materiały*, 1997/3. 169.

kat és szóbeszédet. Így például a huszadik kongresszus munkájával kapcsolatban, egyfelől egy általános kollektivizálást kimondó határozat híre keringett, másfelől viszont elterjedt az a vélekedés, hogy mivel a „kollektivizálás Sztálin ötlete volt”, az ő elítélését követően Hruscsov lemond erről a törekvésről. Białystokban azt beszélték, hogy „a gyengén teljesítő kolhozokat felosztatják a Szovjetunióban és 20-30 hektár földet adnak egyéni gazdálkodóknak”, illetve hogy „Hruscsov és Bulganyin nyugatra utaztak, hogy megtanulják az egyéni gazdákra épülő mezőgazdaságot”. Ez a kollektivizálás feladását jelentette volna Lengyelországban is.¹⁴ Az sem volt véletlen, hogy már áprilisban elterjedt a szövetkezetek felosztatásának híre, „mert Gomulkrát kiengedték a börtönből, és a szövetkezetek ellenfeleként megvédi a parasztokat tőlük”.¹⁵

A kollektivizálás válságának első jele a kilépésre irányuló kérelmek számának növekedése volt. A KB adatai szerint június közepétől jelentős emelkedés mutatkozott a nyugati és északi területeken, éppen ott, ahol a legtöbb termelészövetkezet működött.¹⁶

A termelészövetkezetek feloszlása felgyorsult a KB nyolcadik ülészaka után, de nem ekkor kezdődött. A pártszervek úgy becsülték, hogy már 1955-ben 200-nál jóval több szövetkezet oszlott fel, a megalakult 500 mellett.¹⁷

Október után a folyamat sokkal súlyosabbá vált, mivel elérte a jól teljesítő kollektív gazdaságokat is. A fentebb említett tényezők mellett kilépésre sarkallt a dekollektivizálást illető engedékenység átmeneti jellegétől való félelem. Nem hiányoztak a verekedések, sérülések és a kollektív tulajdon eltulajdonítására tett kísérletek sem. A korábban nagy parcellákba összevont földet most ismét feldarabolták és elkerítették. A kollektív tulajdon ellopása is előfordult. Néhány, a levegőben lógó olvadás szellemétől megfertőzött helyi közigazgatási szerv nyíltan vállalta a szövetkezetek

¹⁴ Dariusz JAROSZ–Maria PASZTOR: *W krzywym zwierciadle. Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956*. Wydawnictwo Fakt, Warszawa, 1995. 37–38.

¹⁵ Dariusz JAROSZ: *Polityka władz komunistycznych*. I. m. 158.

¹⁶ Grzegorz MIERNIK: i. m. 17–18.

¹⁷ Uo. 13.

feloszlatásának célját és segítette felszámolásukat az irányítása alá eső területeken.¹⁸

A szövetkezetek feloszlatása megosztotta a falvakat és a tagokat. Néhányan – korábbi kisbirtokosok, föld nélküli napszámósok, cselédek – attól féltek, hogy a közös keretek felszámolásával újra csak a gazdag parasztnak dolgozhatnak.¹⁹ Éppen ezért a szövetkezetek feloszlatásának erős folyamata mellett volt egy gyengébb, ellentétes trend is, ami 499 új alapításhoz vezetett 1956 eleje és 1958 augusztusa közt. Ezek leginkább újraélesztett szövetkezetek voltak.²⁰

Érdeemes arra is emlékeztetni, hogy október után sok más fontos esemény is zajlott a vidéki Lengyelországban. Ezek túllépték a dekollektivizálás kereteit, de összefüggtek azzal.

1956 vége felé lincselésekre is sor került, ezek a helyi hatalmi elit tagjait érintették.²¹ Szaporodtak a kommunista pártszervezetek és a velük „szövetséges”, valójában nekik alárendelt Egyesült Parasztpárt (ZSL) szervezetei közötti konfliktusok.²² Újraéledtek a háború előtti, autentikusnak tartott parasztmozgalmakhoz kötődő központok.²³ Gyakran viharossá vált falusi gyűléseken a parasztnak az állami közigazgatás jelentős számú tagjának megbízását vonták vissza – „nemzeti tanács csoportok” (*gromadzkich rad narodowych*).²⁴

Gomułka kormányát meglepte a dekollektivizálás iránti igény mértéke és a folyamat sebessége, ami oda vezetett, hogy a Lengyel

¹⁸ Dariusz JAROSZ: *Polityka władz komunistycznych*. I. m. 172–173.

¹⁹ Gregorz MIERNIK: i. m. 35.

²⁰ Uo. 38.

²¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), LEMP KB (KC PZPR), 237/VII-3843, Informacja nr 109/3383, 2 XI 1956 r., k.137.

²² Andrzej WOJTAS: *Myśl polityczna Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1949-1962. Studium z dziejów zniewolonego ruchu politycznego*, Adam Marszałek, Toruń 1991.

²³ Edmund TOMASZEWSKI: *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957-1976*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1985. 87.; Ludwik MALINOWSKI: *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957-1976. Studium historyczno-socjologiczne*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych-Redakcja Wydawnictw Zleconych, Warszawa, 1989. 109.; Gregorz MIERNIK: i. m. 15.

²⁴ Dariusz JAROSZ: *Chłopi a Gromadzkie Rady Narodowe od października do grudnia 1956*. In: Grzegorz MIERNIK (szerk.): *Więś polska wobec wydarzeń 1956 roku*. Wydawnictwo Takt, Kielce, 1998. 89–100.

Népköztársaságban soha többet nem élelt fel tömegesen a termelőszövetkezeti mozgalom. Miért?

Úgy tűnik, ez két alapvető okra vezethető vissza. Először az 1949 és 1956 közötti tapasztalatok nyomán maguk a parasztok nem akarták. Két, 1963-ban lebonyolított független felmérés szerint a parasztok 49,2% vagy 58,7%-a szerint a paraszti magángazdaság volt a legjobb mezőgazdasági rendszer; csak 2,2%, illetve 2,1% preferálta a termelőszövetkezeteket. Egy 1969-es, a gazdálkodókat tekintve reprezentatív felmérés válaszadóinak 42%-a feltételezte, hogy a jövő agrárrendszerét is a magángazdaságokra alapozzák. 1979-ben a megkérdezett falusi lakosság 55,5%-a (és a parasztok 65%-a) vélekedett úgy, hogy a mezőgazdasági termelés hiányosságait mindenként előtt a paraszti gazdaságok támogatásával lehet felszámolni. Ezzel együtt még 1982-ben is csak a megkérdezett parasztok 54%-a volt biztos gazdasága jövőjében. (Ez az érték 23 évvel korábban 43% volt.)²⁵ Látható, hogy a kollektivizálás traumája olyan mély volt, hogy a Lengyel Népköztársaság egész története során meghatározta a parasztok világlátását.

A második ok a hatóságok attitűdje volt. Kétséges, hogy a parasztok vonakodása önmagában elég lett volna ahhoz, hogy Lengyelország, egyedül a közép-európai országok közül, elkerülje a kollektivizálás második hullámát. Gomułka második kormányzása során (1956–1970) megpróbálta érvényre juttatni saját elképzelését a mezőgazdaság „szocializálásáról”. A csoportos művelés lehetősége kezdettől fogva benne rejtett a kollektív üzemek közös géphasználatában, ami a termelőszövetkezetek fejlesztésére ösztönzött, valamint a föld átvételére az állami gazdaságok (PGR) részére.²⁶ Ugyanezt a célt szolgálta a paraszti földek átvétele adóhátralékok és nyugdíj fejében. Tekintettel a sztálinista korszak-

²⁵ Władysław ADAMSKI–Władysław TURSKI: *Interesy klasy chłopskiej jako źródło sytuacji kryzysowych*. In: Władysław ADAMSKI (szerk.): *Interesy i konflikt: studia nad dynamiką struktury społecznej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa, 1990. 135–142.

²⁶ Stanisław STĘPKA: *Chłopi w polityce Władysława Gomułki 1956–1970*. In: Janusz GMITRUK–Zbigniew NAWROCKI (szerk.): *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1956–1989)*. 2. k. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa, 2004. 101–116; Uó: *Gomułkowska koncepcja kolektywizacji rolnictwa (1956–1970)*. *Studia historyczne*, 1996/2. 235–245.

ban szerzett tapasztalataira, ezúttal elkerülte, hogy sokkal drasztikusabb eszközökhöz folyamodva terjessze a szövetkezeti eszmét a vidéki Lengyelországban. Gomułka utóda, Edward Gierek hasonlóképpen idegenkedett attól, hogy felélessze a „parasztháborút”. Folytatta a kollektivizálás visszafogott segítségét, újabb ösztönzést adva a parasztoknak, hogy földjüket nyugdíj fejében átadják az államnak. A nyolcvanas években a mezőgazdaság átalakításának eszméje azonos lett volna azzal, hogy új frontot nyitnak egy már amúgy is fellázadt társadalommal szemben. A kormányzók és kormányzottak közötti kiegyezés szándéka jegyében 1983 júliusában módosították az alkotmányt, kimondva, hogy a paraszti magángazdaságoknak állandó helye van a Lengyel Népköztársaság gazdasági rendszerében.

A lengyel vezetőség nem volt elég elszánt, hogy döntő lépést tegyen a családi gazdaságok köztulajdonba vétele érdekében. Módszereik fokozatos jellegűek voltak, hatásuk csak évtizedek alatt mutatkozott volna meg. Nehezen válaszolható meg, hogy (1) vajon a lengyel vezetők lépéseit valóban a kollektivizálás szándéka motiválta, vagy csak a Kreml urait akarták kielégíteni,²⁷ illetve (2) miként viszonyult valójában a szovjet vezetés a lengyelek politikájához? Egy dolog biztos: a kollektivizálás hiányát Moszkva ismétlődően a lengyelek szemére vetette a gyakori lengyel politikai válságokról tárgyalva.²⁸ A gyakorlatban a szovjet nyomásnak csak csekély hatása volt. A lengyel parasztok megnyerték a csatát gazdaságuk megtartásáért. De vajon nyert ezzel a lengyel mezőgazdaság is? Erre nem lehet egyértelmű választ adni. A lengyel kisk gazdaságok mérete egyre csökkent és nem voltak túl termelékenyek. Kiegészítő jövedelem után kutatva a parasztcsaládok egyre gyakrabban kötötték össze munkájukat a földeken városi munkavégzéssel. A kiegészítő jövedelemmel rendelkező parasztgazdaságok aránya – ideértve azokat is, akik számára ez csak

²⁷ A politikai vezetők visszaemlékezései az utóbbit sugallják. Kazimierz BARCINKOWSKI: *U szczytów władzy*. Wydawnictwo Projekt, Warszawa, 1998. 34–35., 70.

²⁸ Uo. 73.; Janusz ROLICKI: *Edward Gierek; przerwana dekada. Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”*, Warsaw 1990, 85. Moszkva viszonyulására lásd még Dariusz JAROSZ: *W oczach obcych: wieś polska w okresie stalinizmu w świetle materiałów z archiwów moskiewskich i londyńskich. Przegląd Humanistyczny*, 2003/4. 67–76.

másodlagos volt – 1960-ban 25%-ot tett ki. Ekkor a paraszti-proletár népesség (nem számítva az eltartottakat) 801 000 fő volt, 1970-re számuk 1 149 000 főre nőtt, 1978-ban 1 140 000 főt tett ki, 1982-ben 1 089 000 főt. Ám ez a nagy társadalmi folyamat és vele a városok növekedése oda vezetett, hogy 1962-ben az iparban és építőiparban alkalmazott munkások többsége – 55 és 63%-a – falusi családok gyermeke volt, vagyis paraszt (50-57%), valamint mező- és erdőgazdasági munkás (körülbelül 5-6%). Még 1972-ben is az agrárszektoron kívül minden második fizikai munkás mezőgazdasági községből érkezett: paraszti családból (nagyjából 45%), illetve mező- és erdőgazdasági munkások közül (körülbelül 5%).²⁹ Ez a paraszti réteg határozta meg Lengyelország tájképét ennek minden pozitív és negatív következményével.

(Fordította: Egry Gábor)

²⁹ Henryk SŁABEK: *Obraz robotników polskich w świetle ich świadectw własnych i statystyki 1945-1989*. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk Kutno–Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, Warszawa–Kutno, 2004. 40–42.